

Проф. д-р ик. н. Стоядин Савов

“БЪЛГАРСКИЯТ ПАРАДОКС” – ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ, КОЙТО НЕ ПРЕДИЗВИКВА ОПТИМИЗЪМ

Оспорена е постановката на формулирания парадокс “има растеж, но той не предизвиква оптимизъм”. Защитена е тезата, че икономическият растеж не зарежда с оптимизъм, защото не води до повишаване равнището и качеството на живот на нискодоходните групи от населението. Макроикономическите му измерители се интерпретират не само от позициите на средностатистическия българин, а и от гледна точка на разпределението на дохода по децилни групи.

Търсейки отговор на въпроса, са формулирани 6 хипотези, петата от които е “динамиката на социалното неравенство и загубите на социален статут в годините на преход”. Тя е най-достоверна, но е слабо защитена и пренебрегната в проведените дискусии. В статията са изразени становища по тези въпроси.

JEL: D33; A14

В годишния доклад под заглавие “Оптимистична теория за песимизма на прехода”¹ на сдружението с нестопанска цел “Инициатива глобална България”, в което членуват видни социолози, икономисти и предприемачи, има значими изводи, направени върху основата на данни от представителна социологична анкета, работни хипотези и добре формулирани научни проблеми. Той и особено съпътстващият го коментар в дискусията не са лишени и от определена доза внушения. Докладът и дискусията предизвикаха желание да изкажа своето задоволство от анализа, но и да оспоря някои отговори на въпроса защо икономическият растеж не зарежда очакванията с оптимизъм, който би могъл да мултиплицира растежа. Моите размисления са построени върху макроикономическите му измерители, в които задължително трябва да присъстват показателите за динамиката на равнището и качеството на живот, но не само на средностатистическия българин, а на всички децилни групи.

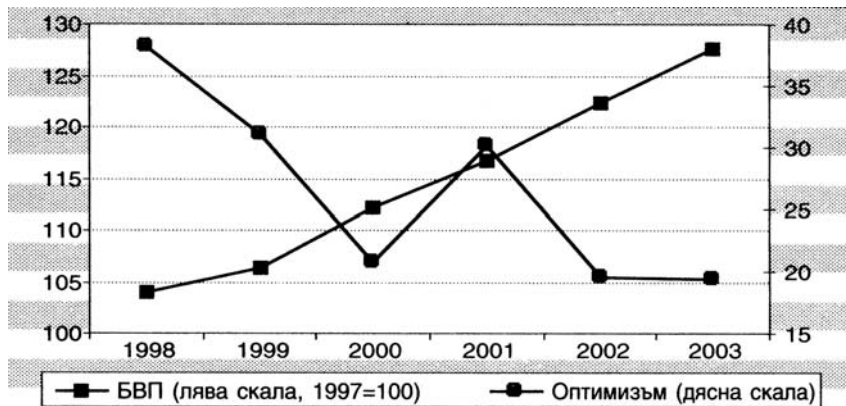
Табл. 1 показва какъв е дялът в съвкупният доход на десетте процента от населението, подредени в децилни групи – първата - най-бедните 10% и десетата - най-богатите 10%. Отношението между дела на дохода на десетата група и първата през 1992 г. е било 7.7, което показва колко пъти доходът на най-богатите 10% е надвишавал този на най-бедните. През 2002 г. това отношение се увеличава на 10.5. Следователно подоходната диференциация продължава с нарастващ темп. Коефициентът Gini в България има стойност 0.41 и е значително по-голям, отколкото в страните от ЕС, където е около 0.28. Такава картина в разпределението на дохода, което съпътства растежа, не води до оптимистични очаквания. Тя предизвиква песимизъм, на който сдружението търси обяснение.

¹ В карето под заглавието в притурката на в. “Капитал” от 10-16 април 2004 г. са изписани имената на членовете на сдружението и институциите, които представляват.

Таблица 1
Относителен дял на дохода по децилни групи (%)

Децилни групи	1992 г.	2002 г.
Първа	3.3	2.6
Втора	5.0	4.4
Трета	6.0	5.6
Четвърта	6.9	6.5
Пета	7.8	7.5
Шеста	8.9	8.7
Седма	10.2	10.1
Осма	11.9	12.1
Девета	14.6	15.3
Десета	25.4	27.2

Докладът дефинира проблема с числа от надеждни източници – НСИ и BBSS Gallup International. Макар че детайлите не са толкова важни, все пак, като сравняваме средния темп на нарастване на БВП на човек от населението (4.5% за последните 6 години), не трябва да забравяме, че в знаменателя на отношението стои броят на хората, а през този период имаше масирана емиграция, от която потокът от доходи към страната е сравним с притока на чуждестранните инвестиции. Ако оставим тази подробност незабелязана, графиката за сравняването на тренда на БВП и на оптимизма за периода 1998-2003 г. експлицитно повдига въпроса за, както го наричат авторите, “българския парадокс” – в страната има значително по-висок растеж на БВП, отколкото в Западна Европа, а песимизмът на стопанските агенти нараства (фиг.1).²

Фиг. 1. Брутен вътрешен продукт и оптимизъм в България, 1998 – 2003 г.

² Вж. Капитал, 2004, бр.14. Данните за БВП са от НСИ, а за оптимизма – от BBSS Gallup International. Годишните данни са осреднени месечни. В анкетата е пресметнат процентът на положителните отговори на въпроса “Към по-добро ли се променя България?”

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

Сравнението с други икономики още по-ясно откроява “парадокса на българския преход”. В САЩ спадът на положителните очаквания за бъдещето е основен индикатор за икономическа рецесия и обратно – ръстът на оптимизъм води до растеж и увеличава политическата подкрепа за правителството. “В страните от ЕС и Централна и Източна Европа икономическият растеж също е съпътстван от нарастване на положителни нагласи към бъдещето”, пишат авторите на доклада и привеждат данни от изследване на “Евробарометър” относно “задоволство от живота” в 13 страни-кандидатки за членство в ЕС, в което България е на последно място – 50% от българите смятат, че сега живеят по-лошо, отколкото преди 5 години.

Това не е изненадващо, като се има предвид, че само 19% от българите имат доверие в парламента, правителството и политическите партии. Оптимизмът идва не само от растежа на БВП. Той още не означава стандарт на живот. Подлага се на преразпределение и едва тогава се превръща в обществено съзнание, не без участие на доверието в подредеността на икономиката и нейния публичен сектор. Как да има оптимизъм - от “нейното подреждане” се приватизират и сектори от него, които не могат да бъдат рентабилни, ако са раздържавени, защото са социално значими и се субсидират дори и в развитите страни.

От икономическа гледна точка е необходимо най-напред да се анализират някои детайли на съдържанието, което стои зад измерителите на икономическия растеж в България и в страните, с които се прави сравнението. Националният статистически институт отчете, че за 2003 г. реалният икономически растеж е 4.3%, което е по-малко от прогнозирания в макрорамката на бюджета. Финансовият министър ни напомни, че дори и да е 4%, той е “един от най-високите в Европа и създава условия за достигане на още по-висок растеж през 2004 година”.

За да обясним защо този растеж не предизвиква оптимистични очаквания, е необходимо да анализираме какъв е приносът на секторите, където той е създаден. Не е едно и също значението на единица прираст в туризма, хазартния бизнес, шивашката промишленост (работеща 95% на ишлеме) и във високотехнологичните производства, които имат символичен дял (1-2%) в създаването на брутната добавена стойност. Освен това сравнението с развита Европа не е коректно. Все едно да съпоставяме процента, с който нараства броят на зъбите, когато детето има само един и когато му поникват кътниците. Зад единица прираст на БВП в развитите страни има и по-голяма пределна полезност, и по-високо качество на структурата на съвкупния продукт.

В селскостопанския сектор брутната добавена стойност (БДС) през 2003 г. е по-малка в сравнение с предходната година с 1.3%. В промишлеността пък тя нараства със 7.1% - темп, който е по-висок от растежа на БВП. Но през 2000 г. този показател е бил 11%, а за следващите две години под 4%. Колебанията му през целия период, за който се отнася

изследването, не атестират стабилен растеж, а циклично оживление, генерирано от конюнктурни фактори. В статията “Дяволът не е в детайлите” от същия брой на в. “Капитал” се отбелязва, че в БВП през 2003 г. “нараства делът на корективите, което перо включва приходите от мита, акцизи и ДДС, от които се изваждат косвено оценените услуги във финансовия сектор”. Това показва, че увеличаването на дела на корективите в БВП “поне частично се дължи и на повишаването на някои данъци”.

Всяка пазарна икономика се развива циклично - оживление и подем, криза и депресия. Фазите на възходящия и низходящия стадий понякога се “размиват”. Нормално е възходящото развитие да продължава по-дълго, а “пропадането” да е под “върха” на подема в предишния стадий. След 1989 г. в българската икономика законът за цикличното развитие не се проявява отчетливо поради многото деформации на пазарния механизъм, предизвиквани не на последно място и от хаотичната икономическа политика. Ако приемем оценките на Европейската комисия, Световната банка и МВФ, че България има “функционираща пазарна икономика”, би трябвало нейното оживление да прерасне в подем, прогнозиран и от двете правителства след 1997 г., който така и не настъпи. Сега има оживление, но ще прерасне ли то в траен растеж, който наистина би могъл да генерира оптимизъм и делова активност?

Оживлението в реалния вътрешен сектор

Промишлените продажби през 2003 г. в сравнение с предходната година се увеличават с над 20%, за износ с 32% и за вътрешния пазар с 3.6%, но дупката в търговския баланс не е запълнена. Потребителските разходи на годишна база са нараснали с около 6%, което показва, че доходите на домакинствата се повишават. И през миналата година се повтори дефлацията на стоковите цени, но беше преустановена поради покачването на цените на електроенергията и отоплението. Това засяга масовия потребител, който няма друга възможност да реструктурира домакинския си бюджет, освен да изключи парното отопление и да намали електропотреблението. Агенцията по енергийно регулиране огласи и поредното увеличение на цените на тока, вкл. и за консумираното прагово количество до 75 квт. Може да се доказва убедително, че това е неизбежно. Но да искаме повишаването на цените на тези блага да генерира оптимизъм, е абсурд. Неотопленото жилище не подхранва оптимизъм сред хората с минимални доходи. Устойчив дефлационен тренд запазват цените на облеклото и обувките, но пенсионерите и лицата с доходи под прага на бедността като правило купуват такива блага от пазара на стоки втора употреба. Цените на масово потребяваните услуги трайно растат.

И още един детайл в обяснението на “българския парадокс”. Инфлацията е близка до нулево равнище, но то не е резултат от оживлението в реалната икономика, а от правилата на валутния борд. Ако равнището на цените се формира от съотношението на търсенето и

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

предлагането, то би било значително по-високо вследствие на ниските доходи и високите производствени разходи за единица брутен продукт. Измерена с индекса на потребителските цени, през последните години инфлацията се колебае около 5%, което е благоприятно за фирменото планиране, но не динамизира потребителското търсене, защото разполагаемият доход на домакинствата е на равнище, което не индуцира търсене на висококачествени потребителски блага. Макар и ниски, темповете на инфлацията също обхващат домакинския бюджет на нискодоходните социални групи, които обикновено са потребители на лекарства и други стоки с нееластично търсене спрямо цената.

Песимизмът по отношение на заетостта е висок въпреки намаляването на безработицата. Трайната безработица нараства, което показва, че понижаването ѝ се дължи на увеличаване на временната заетост. Нито трайно, нито временно останалите без работа индуцират социален оптимизъм. И като прибавим към тях техните семейства, ще се образува доста широка основа на песимизма от икономическото развитие. Съществува голяма разлика на безработицата по региони – около 32% в Търговище и 4% в София. Подобряването на показателя за заетостта е следствие от временната трудова заетост, а не от трайни инвестиционни фактори. Средният брой на безработните, които се конкурират за едно свободно работно място, е 16 човека. Статистиката отчита намаляване на безработицата с няколко процента. Това свидетелства за стопанско оживление, но не се дължи на устойчиви фактори, поради което не дава основание в близките години да очакваме ускорен и стабилен растеж. Намаляването на безработицата е повлияно от емиграционния поток и големия брой на учащите се вследствие на платеното образование във висшите учебни заведения.

Прирастът на БВП през последните пет години е около 4%, но това е далече под равнището, необходимо за преодоляване на бедността и дистанцията между равнището на дохода у нас и в ЕС. За сближаването на двете равнища са необходими темпове на растеж над 8% в продължение на двадесетина години. При тази икономическа политика обаче това е невъзможно през следващите години, защото не са направени необходимите производствени инвестиции. Не бива да забравяме, че производеният през миналата година БВП е около 80% от равнището му през 1989 г. и не е коректно в обяснението на песимистичното възприемане на растежа да се внушава, че не 1989, а слединфлационната 1997 г. е по-надеждна база за сравнение. Социолозите могат да избират базата, но всяка възрастова и доходна група сама избира как да прави сравнителната оценка за своето равнище и качество на живот.

С каквато и база да правим сравнението, у пенсионерите, студентите и потенциалните емигранти винаги ще присъства усещането как са живели преди изключване на парното отопление, преди повишаването на картите за

градския транспорт, когато не са били безработни и т.н. Социолозите дават агрегираната оценка за оптимизма и песимизма най-често в рамките на социалните, професионалните, възрастовите и други групи, но и тя включва обработената по съответната методика индивидуална оценка, която зависи от статута на лицето. В макроикономикса е популярен афоризмът, че индивидът оценява икономиката като процъфтяваща, ако цените на стоките, които продава, нарастват, а на стоките, които купува, намаляват. Тя е в стагнация, когато неговият приятел остане без работа, и изпада в криза, когато и той остане без работа. Колкото и да има педагогическо значение при обясняване на разликата между микро- и макроикономиката, този афоризъм подсказва как се формират очакванията и как лицето се приспособява към реалността – адаптивно или рационално.

Оживлението във външния сектор на икономиката

Дефицитът по текущата сметка на платежния баланс надмина 1 млрд. дол., той възлиза на 9.8% от БВП и не може да се компенсира от по-високото потребление. По данни на БНБ за януари 2004 г. той е по-голям с 1.2% от прогнозното му равнище, а преките чуждестранни инвестиции са намалели с 50 млн. евро в сравнение със същия месец на 2003 г. Дефицитът в търговския баланс е тревожен, защото се дължи не толкова на вноса на инвестиционни стоки, а на нарасналия внос на стоки за потребление, финансиран от бума на потребителските кредити. За 2003 г. например от ЕС са внесени пътнически автомобили за 450 млн. дол. Значително по-малък е вносът на производствени мощности, което в по-дългосрочен период би могло да повиши технологичното равнище на производството, конкурентоспособността му и да генерира оптимизъм.

Най-голям принос за дефицита по платежния баланс има пасивното салдо по търговския баланс. Единственият компонент на текущата сметка, който се подобрява, са текущите трансфери – постъпленията от предприсъединителните фондове и неправителствените парични преводи. Плащанията по държавните ценни книжа, изплатените дивиденди на нерезиденти, доходите от външни активи и дългът на частния сектор се влошиха. Салдото по статията услуги също се влошава въпреки нарастването на нетните приходи от туризъм. Повишава се размерът на привлечения чужд капитал от неприватизационни сделки и намаляват валутните депозити на търговските банки в чуждестранни финансови институции. Динамиката на основните елементи на платежния баланс след 1998 г. показва големи колебания, но при устойчив тренд на влошаване.

Неблагоприятно отражение върху външния сектор имат ниските темпове на растеж в ЕС и спадът на лихвените равнища. В общия обем на износа най-голям и постоянно нарастващ дял заемат суровините, материалите и потребителските стоки. Но никоя от тези стокови групи не индуцира инвестиционно обусловен растеж. По географска насоченост най-

значим принос за нарастването на износа през 2003 г. имат САЩ, Румъния и Хърватска. Известно подобряване в структурата на вноса настъпи след 2001 г. поради увеличаването на дела и обема на инвестиционните стоки. По своите измерения обаче промяната е индуцирана от характеристиката на вносните потребителски стоки, за които нашата икономика има капацитетни възможности, но производствените им разходи са високи и ги правят неконкурентоспособни.

Брутният външен дълг (БВД) на страната в доларово изражение нарасна и в края на юни 2003 г. достигна 12 141.9 млн. дол. Една трета от този прираст е дългосрочен дълг. Увеличават се вземанията и на международните финансови институции. Някои дългови индикатори от края на 2003 г., съпоставени с техните стойности от 2002 г., показват известно подобряване: БВД/БВП спада от 69.4 на 64.2; обслужване на БВД/износ на стоки и нефакторни услуги от 20 се променя на 13.8, а краткосрочен дълг/валутни резерви - от 33.8 на 40.4. В същото време отношението краткосрочен дълг/БВП нараства от 8.8 на 11.8, краткосрочен дълг/БВД – от 12.6 на 18.4. Може наистина да няма проблеми в обслужването на дълга, но средностатистическият българин с основание би задал въпроса какво от това, че обслужването е безпроблемно, щом не води до по-високо благосъстояние, трудно се намира работа и жизненото равнище се влошава? За него е трудно разбираем резултатът от реструктурирането на дълга, в резултат от което дългът с фиксирани лихви достигна 37%, промени се съотношението на частта, деноминирана в евро и в щатски долари, МВФ се съгласи следващото споразумение да има предпазен характер.

Търговският баланс на страната свидетелства за оживление на вноса и износа, но не подава сигнали за стабилен растеж, защото неговият дефицит нараства. Външнотърговските ни партньори не дават признаци, че в следващите години ще бъдат локомотив и на българската икономика, защото все още са под влияние на стагнацията. През второто тримесечие на 2003 г. ЕС отбеляза нулев растеж, а страните от еврозоната регистрираха отрицателен прираст на БВП от 0.1%. Тримесечният лихвен процент в края на полугодията достигна рекордно ниско равнище от 2.1%, а безработицата се покачи на 8.9%. В САЩ инфлацията през 2003 г. спадна под 1.9%, но безработицата се увеличи. Макроикономическите показатели за страните от Централна Европа също се колебаят около равнищата, характерни за стагниращите икономики. Месечната безработица в Чехия се движи в диапазон 9.5 – 10%, в Унгария се държи стабилно - над 6%, а в Полша въпреки известно понижаване от началото на годината се задържа около 18%. Единствено в Русия през 2003 г. и в петте ключови сектора – промишленост, селско стопанство, строителство, транспорт и търговия, растежът е стабилен и перспективите са оптимистични. Потвърждение на тезата, че определящ фактор за оптимизма и песимизма са реалните измерения на равнището и качеството на живот, но не като средностатистическа величина, а на равнище

потребител, са оценките за очакванията както в развитите страни, така и в бързо развиващите се икономики.

Фискални рестрикции или стабилност на вляия растеж

Съпоставката на промените в обема и структурата на консолидирания бюджет след 2000 г. показва затягане на фискалните рестрикции. Темповете, с които през последните три години нарастват данъчните приходи, са по-високи от растежа на брунтата добавена стойност. През второто тримесечие на 2002 г. в сравнение със същия период на предходната година данъците върху печалбата са се увеличили с 0.3%, а през 2003 г. спрямо 2002 г. - с 8.7%. Данъците върху доходите на физическите лица през второто тримесечие на 2002 г. са намалели с 24.2%, а през 2003 г. са нараснали с 4.1%. ДДС за първия период се е понижил с 1.4%, а за втория се е повишил с 25%. От началото на 2003 г. приходите от косвени данъци постоянно увеличават своя дял в общия обем на данъчните приходи – от 18% през второто тримесечие на 2001 г. на 20.2% през същия период на 2003 г. Такъв тренд имат приходите от данък общ доход на физическите лица, макар и с по-малък темп от растежа на общите данъчни приходи.

В консолидирания бюджет се забелязват промени и в структурата на разходите – увеличение на нелихвените разходи. Това подобрява фискалната му позиция, но влошава инвестиционните стимули и предприемаческата среда. Нарастват разходите за потребление, поради което се увеличават и постъпленията от косвени данъци, но това намалява инвестиционния ресурс на банките. В рестриктивна посока действа и несъгласието на МВФ с идеята да бъдат използвани около 570 млн. лв. от фискалния резерв на страната за държавни инвестиции (капитализиране на дейности от сферата на публичните услуги – автомагистрала, горски фонд, енергетика, околна среда, селско стопанство). Фискалният резерв беше наложен от Фонда при въвеждането на паричния съвет с предназначение да гарантира обслужването на външния дълг. Законно определеният му минимум е 2.7 млрд. лв. В края на февруари той възлезе на 3.7 млрд. лв. МВФ императивно настоява за своята методика при пресмятане на бюджетния дефицит, който не трябва да превишава 0.4%. Планираният по методиката на МФ - 0.7%, обаче се превръща в 2.2% по методиката на Фонда, който парира намерението на правителството да харчи от фискалния резерв. В конкретния случай МВФ, изглежда, е прав, имайки предвид колко неефективно и безотговорно в навечерието на местните избори в края на 2003 г. правителството харчеше пари от фискалния резерв за финансиране на държавни проекти.

Кредитната експанзия

През последните две години кредитната активност беше голяма, условия за което създава търсенето на кредити както от предприемачите, така и от

домакинствата. Друга предпоставка е високият ръст на ипотечните и потребителските кредити, които обаче не са същинска форма за превръщане на паричния капитал в производителен. Определен принос има и конкуренцията между търговските банки. За кредитната експанзия допринася и намалената възвръщаемост на влоговете в чуждестранни финансови институции, което постави началото на ускорено реструктуриране на активите на кредитните институции. Редукцията на чуждестранните активи на търговските банки увеличи ресурсите, които могат да бъдат насочвани към вътрешното кредитиране. В края на 2003 г. раздадените кредити от търговските банки надхвърлиха 10 млрд. лв., по-голямата част от които на нефинансови предприятия. Експанзията промени съотношението в прираста на паричните агрегати и активира депозитния мултипликатор. Оживлението в реалния сектор на икономиката се отразява благоприятно върху състоянието на банковия сектор. Разширява се не само кредитирането, но и влогонабирането. Двете заедно повишават доходността на банковите операции.

“Трайно понижена доходност по пласментите в чуждестранни финансови институции, както и благоприятната среда за кредитна дейност съдействаха за съкращаването на вложенията в банкови депозити за сметка на кредитирането”, се отбелязва в обзора на БНБ за второто тримесечие на 2003 г.³ Експанзивното кредитиране на предприятията от реалния сектор компенсира намаляването на лихвените приходи от финансови институции. Оживлението в икономиката се проявява и в показателите за рентабилност на банковата система, които показват, че тенденцията към подобряване продължава. Това обаче предизвиква въпроса колко време е необходимо на оживлението, за да прерасне в подем, който е в състояние да генерира траен делови оптимизъм. Могат да бъдат посочени много примери в различни страни, които показват прекъсване на оживлението, преди то да е прераснало в подем. Подобна ситуация в нашата икономика се наблюдаваше с оживлението през 1994 - 1995 г., което прекъсна и започна кризата, довела до въвеждане на паричния съвет.

Повишената рентабилност в банковия сектор е резултат от намалената доходност на вложенията на търговските банки в чуждестранни финансови институции, трансферирането им в българската банкова система и чрез нея - в реалната икономика, макар и при по-голям риск. Кредитната експанзия засега не влошава качеството на банковия портфейл. Делът на редовните вземания на банките надхвърля 92%, а квалифицираните като загуба са около 2.55%. Независимо че банките бяха подтикнати да реструктурират своите активи под влияние на външни фактори, функционирането им като същински финансови посредници предпази стагнацията от световната икономика да се пренесе у нас. Тяхното поведение в определена степен е фактор за описаното оживление. Миналата година за пръв път от началото

³ БНБ. Дирекция “Икономически изследвания и прогнози”, 2003, с. 27.

на прехода печалбата им не се формира под влияние на еднократни фактори, какъвто са курсовите разлики.

Изводи от анализа на оживлението в икономиката

Анализът показва, че потенциалът на кредитната експанзия е на изчерпване. В края на 2002 г. отношението на отпуснатите кредити към средствата по депозитите беше около 43%, а сега надминава 55%, което банковата практика приема като задоволително. Това означава, че за да продължат експанзията, банките ще се нуждаят от привличане на допълнителен ресурс по дългосрочни депозити, тъй като наличният е предимно краткосрочен. С дългосрочна ликвидност разполагат само няколко банки. През последните две години капиталовата адекватност постепенно намалява, макар че е в законовата граница от 12%, но е далеч под равнищата от около 40% през периода 2000-2002 г. Следователно банките изчерпват кредитния си потенциал и поради недостиг на собствени ресурси, а "лесните печалби от преоценки, курсови разлики и валутни операции отидоха в историята". Кредитната експанзия влошава условията за функциониране на малките банки и повдига проблема за поглъщането им от големите или за консолидиране между тях.

Изводите за кредитната експанзия и състоянието на банковата система хвърлят сянка и върху перспективата за ускорен икономически растеж, защото се очертават граници на инвестиционната активност - същинската основа на стабилен делови оптимизъм. На изчерпване са и приватизационните източници на средства за инвестиции. За последните две години преките чуждестранни вложения се понижиха от 8 на 3% от БВП. Същевременно не се очертават условия за промяна на ситуацията в световната икономика, която да подхрани капиталовия поток към България, а рискът да се инвестира у нас остава голям.

Картината се помрачава и от повишаването на фирмената задлъжнялост. През 1998 г. общият ѝ размер е бил 16.676 млрд. лв., през 2000 г. нараства на 27.156 млрд., а сега надхвърля 45 млрд. лв. Ако към нея прибавим дълга на държавата и на домакинствата, перспективата за ускорен растеж допълнително се помрачава. Сянката на растежа от периода 1993-2003 г. за дълго ще ни привързва по-скоро към темпове, характерни за фазата на оживление, отколкото да ни тласка към мечтаните темпове от 7-9%, ако икономическата политика не се промени към краткосрочна стратегия, насочена към генериране на инвестиционна активност.

За този период средногодишният реален ръст на БВП в процент спрямо всека предходна година за страните-кандидатки за ЕС е: Полша – 4.4, Естония – 4.2, Словения – 4.0, Словакия – 3.8, Унгария – 3.1, Латвия – 2.5,

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

Чехия – 2.1, Румъния – 1.7, Литва – 0.8, България – 0.8.⁴ Върху основата на досегашните темпове на реален растеж на БВП на човек от населението изследователското звено на сп. “Economist” – Economist Intelligence Unit, прави прогноза, че при темпове 3.8% България ще достигне средноевропейското му равнище след 63 години, а при двата по-неблагоприятни варианти - темпове 2.8 и 2.6%, съответно след 85 и 92 години.⁵

В набора от показатели за прерастването на оживлението в ускорен растеж трябва да включим и бизнес-средата, въз основа на която предприемачите взимат решения на базата на очакваната възвръщаемост от вложения капитал и инвестиционния риск. Състоянието на съдебната система, междуфирмената задлъжнялост, неизплатените заплати на работниците, на общините към бюджета, на домакинствата към НЕК, вътрешният и външният дълг на държавата и показните разстрели на “бизнесмени” не индуцират благоприятен предприемачески климат и социален оптимизъм.

Порочният кръг на бедните икономики

В доклада на сдружение “Инициатива глобална България” изследванията са групирани в три модела – икономически, медиен и според народопсихологията на българина. Първият - доходният детерминизъм, отговаря: “Песимисти сме, защото сме бедни”. Управляващите търсят източника на песимизма в “заговора на медиите” – “хората са песимисти, защото са манипулирани от медиите”. Третият модел е изграден на народопсихологически обобщения – “песимисти сме, защото сме българи”. След такова моделиране на обясненията авторите формулират шест хипотези. Първата търси основанията на песимизма в нетипичните страни на историческото развитие на страната; втората се съсредоточава върху влиянието на социализма; третата откроява значението на демократичната система; четвъртата поставя акцента върху медийното “изкривяване” на посткомунистическата публичност; петата извежда главната причина от социалното неравенство и загубата на социален статут; шестата вижда генератора на песимизма в егалитаристката и интегриращата функция на песимистичното говорене.⁶

Професионализмът на авторите в социологията им е позволил да формулират надеждни хипотези и да ги използват добре. Струва ми се обаче, че интерпретацията на “икономическия модел” и състоянието, в което се намира макроикономиката през последните 15 – 20 години, не е достатъчно

⁴ Капитал, 21-27 юни 2003, с. 18.

⁵ Вж. Economist Intelligence Unit, цит. по Капитал, 2003, бр. 24.

⁶ Оптимистична теория за песимизма на прехода. - Капитал, 2003, бр. 14, с. II.

надеждна, което изкривява и разсъжденията на тяхното отражение върху общественото съзнание.

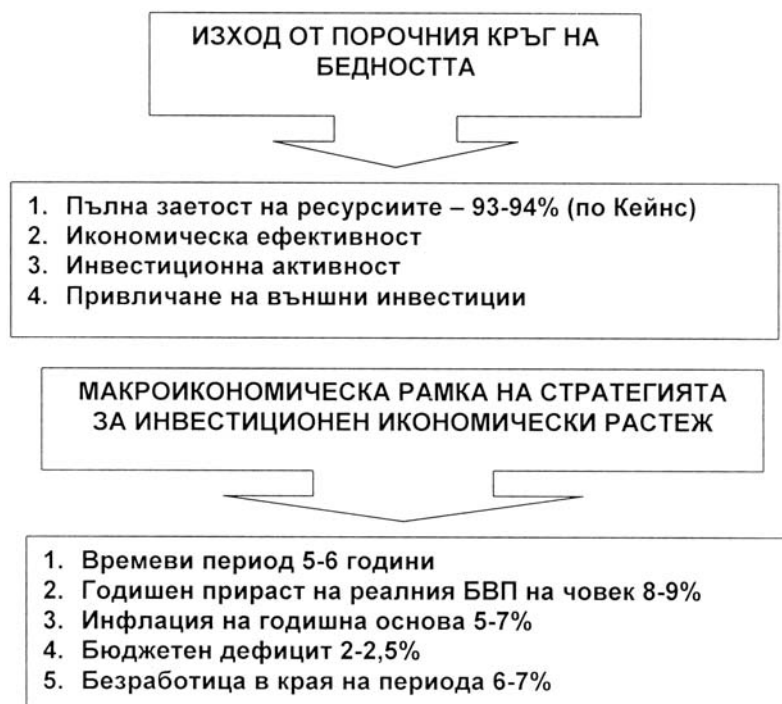

Фиг. 2. Порочният кръг на слабо развитата икономика

Не са необходими доказателства за недоразвитостта на нашата икономика независимо от над 4-процентния прираст на БВП през последните няколко години. При такъв растеж дистанцията със средноевропейското равнище се увеличава. Проблемът е как да излезем от тази схема на просто възпроизводство при положение, че ресурсите не само по принцип, но и фактически са оскъдни. България е бедна на подземни богатства, водни запаси, човешки капитал, развита инфраструктура, паричен капитал, технологии и предприемаческо умение. Въпреки това в тези направления има значителен запас от недоизползвани ресурси – не по-малко от 30% бездействат. Достатъчно е да приведем цифрите за пустеещата обработваема земя, 500-те хиляди безработни, 700-те хиляди емигрирали в трудоспособна възраст и десетките хиляди потенциални емигранти, които не са мотивирани да работят ефективно. Няма държава, която да просперира при една трета недоизползвани производствени фактори. Следователно изходът от порочния кръг на бедността предполага наличие на краткосрочна стратегия, върху основата на която да бъдат използвани вътрешните ресурси и чрез подобряване на предприемаческата среда да привлечем чуждестранни инвестиции. Ако не се задвижи механизмът за пълно използване на ресурсите, с които разполагаме, и привлеченият капитал ще се оттегли. Стратегическите инвеститори започнаха да ни

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

заобикалят и конкуренцията на съседни страни за привличането им ще нараства.

Фиг. 3. Краткосрочна стратегия за икономически растеж

Осъществяването на описаните параметрите не може да стане, без да се активизират и модернизират основните направления на икономическата политика на държавата и поведението на предприемачите, което може да се реализира посредством целенасочване на съответните форми на икономическата политика.

Структурна политика

Този инструмент за реализация на стратегията за инвестиционен икономически растеж има широк обхват и се влита в почти всички останали политики и преди всичко в инвестиционната. Непосредственото й превъплъщение са критериите за промяна в дяловете на съвкупния продукт групирани по няколко критерии на техния произход, предназначение и характер на присъщата им полезност. В кратък период предмет на структурната политика трябва да бъдат отрасловата,

технологичната и регионалната структура на БВП. В първото направление изходното начало е договореното в преговорите с ЕС и сравнителните предимства, които има страната. В някои от затворените глави - Селско стопанство, Околна среда, Промисленост, Услуги, са зададени параметрите на приоритетните производства. Знае се например, че директивите за околната среда ни задължават в съответни срокове да изградим мощности за преработка на отпадъци, пречиствателни станции за отпадъчни води и горивни инсталации. Известни са и поетите задължения за спазване на европейските стандарти, което изисква милиарди инвестиции, за да осигурим ниши за реализация на европейския пазар.

Ресурсите на страната са известни, сравнителните ни предимства са експериментирани както в пазарни (в прехода), така и в "непазарни" (социалистически) условия и не е трудно приоритетите да бъдат подредени надеждно. Класификацията за технологичното равнище на съвкупното производство е следната: нискотехнологично - 35-40%; ресурсоемко - 45-50%; среднотехнологично - 10-15%; високотехнологично - 1-3%.⁷ Това лесно може да бъде проверено и чрез данните за технологичната и отрасловата структура на вноса и износа общо и по региони.

Неблагоприятната технологична и отраслова структура на производството води до ниска производителност на труда и големи колебания на реалната средна работна заплата, по правило с отрицателен знак. Производителността на труда в България, сравнена с нейния индекс за 2002 г. в новите членки на Европейския съюз, по отношение на средното равнище на петнадесетте членки на ЕС е най-ниска (табл. 2).

Таблица 2

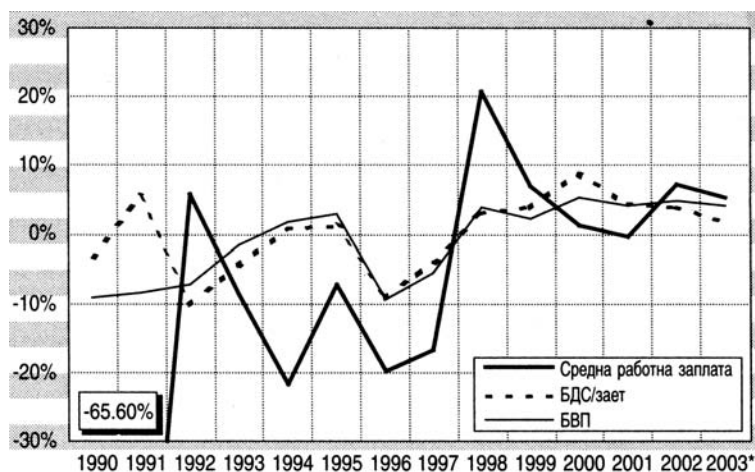
Индекс на БВП по паритет на покупателната способност на един зает, 2002 г. (ЕС = 100)

Държава	Индекс	Държава	Индекс
Кипър	74.92	България	28.46
Словения	72.70	Румъния	30.73
Унгария	65.20	Турция	36.25
Чехия	55.96	Латвия	37.00
Словакия	52.30	Литва	41.70
Полша	45.40	Естония	43.20

Източник. Eurostat.

⁷ Вж. Ангелов, И. Стратегия за догонващо икономическо развитие на България. С., 2003.

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

Фиг. 4. Динамика на средната реална работна заплата, производителността и БВП, 1990-2003 г. (%)

По данни на НСИ. Вж. Капитал, 2003, бр. 50, с. 22.

Като се има предвид, че сега заетите работят с 14% дневно повече часове, отколкото през 1988 г., излиза, че 14 процентни пункта от ръста на производителността на труда се дължат на удълженото работно време. Когато дезагрегираме прираста през 2002 г. по отрасли, селското стопанство се оказва на най-ниско равнище. Производителността на труда, измерена чрез БДС на един зает, е нараствала по-бързо в общественния сектор, отколкото в частния – през последните седем години последният е загубил 8% от производителността, докато общественият е добавил 19%.⁸

През периода 1999-2001 г. темпът на производителността на труда във всичките шест икономически региони на страната бележи спад. В процент от средното равнище низходящата динамика на отношението БВП на един зает в пет от регионите през 2001 г. е в диапазона 94.72 за Северозападния и 74.76 за Южен Централен. В Югозападния регион отношението е 107.88, но през 1999 г. е било 118.10. Данните на НСИ за “дезагрегирането” на икономическия растеж на регионално равнище също не подават сигнали за оптимистични очаквания.

Индустриална политика

България не провежда последователна индустриална политика (в тесния смисъл на това понятие), чиито основни насоки да са съобразени с тенденциите в развитите пазарни икономики и конкретните проблеми на

⁸ По данни на НСИ. Вж. Капитал, 2003, бр. 50, с. 22.

страната. Вниманието е съсредоточено върху приватизацията, чиято нормативна уредба непрекъснато се променя. За 15 години Законът за приватизацията се е променял над 40 пъти и почти всяка голяма приватизационна сделка е съпътствана с лобиране и корупция. Щом раздържавяването не е в състояние да атестира демокрацията като политическа форма на развитие, която резултира осезаемо в благосъстояние, общественото съзнание възприема икономическия растеж не като увеличаване на богатата, а като процес на преразпределение.

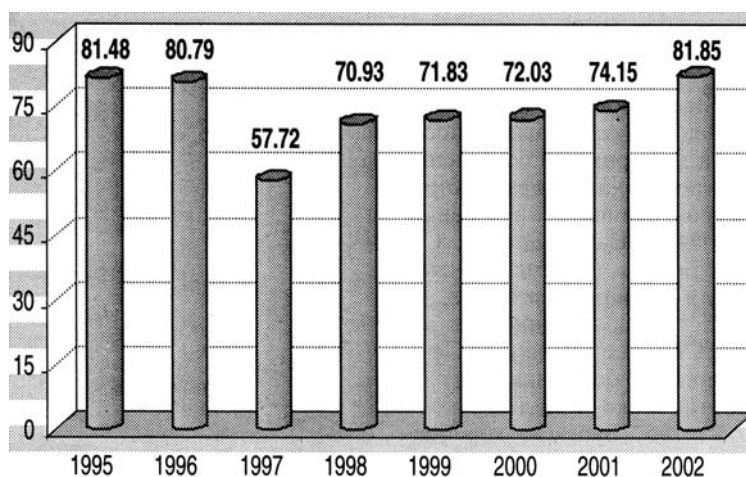
Индустриалната политика предполага непрестанно усъвършенстване на корпоративната структура. От всички регистрирани фирми около 95% са дребни, предимно със семейна заетост, които са погълнати от грижите за оцеляване, а не за капиталообразуване. Основен елемент от функциите на държавните институции в това направление е да създават предприемаческа среда, лоялна конкуренция и стратегия за насърчаване на сдружаването и концентрацията на малките стопански единици. Стратегия на международните корпорации е да изнасят част от своята дейност в развиващите се икономики, т.нар. аутсорсинг. Под формата на работа на ишлеме този процес навлезе широко и в нашата икономика. По същество над 90% от текстилната промишленост работи на ишлеме. Но тази практика има не само плюсове. Ишлемето се съпътства и от капани, в които някои производители попадат, и страната ни се лишава от сравнителни предимства в средносрочни перспективи.

При системата на аутсорсинга се развива сътрудничество на наши с чуждестранни фирми, което позволява да се натрупва технологичен и управленски опит, рязко се подобрява изпълнението на междуфирмените договори и намалява броя на некоректните платци. В световната икономика тази система има над 350 млрд. дол. оборот. Според изследователската компания IDC до 2007 г. аутсорсинговите услуги само в сферата на информационните системи ще достигнат 100 млрд. дол. И сега те носят големи печалби на международните компании за информационни технологии. Според IDC тези компании спестяват около 40% от годишните си разходи. Много от тях обаче прехвърлят своя дейност в развиващите се икономики само защото работната сила там е 4-5 пъти по евтина, отколкото ако стопанската дейност се извършва в страната-поръчител на ишлемето. Това обрича цели отрасли на застой и стимулира "състезание" между слабо развитите страни да се "конкурират" в поддържането на ниска работна заплата, за да привличат аутсорсингови услуги. Така техните сегашни сравнителни предимства в цената на фактора труд в бъдеще се превръщат в предпоставка за още по-голяма неконкурентоспособност на международния пазар. Ето защо афоризмът "за да изберете какво можете да аутсорсвате, определете първо какво не можете", е рационален съвет към такива икономики, каквато е нашата, макар че някои големи държави като Китай и

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

Индия реагираха на появилата се дискусия в САЩ по повод намерението им да ограничат аутсорсинга поради големия износ на работни места.

В България през последните 4-5 години средната работна заплата в шивашката промишленост е между 58 и 82 дол., което засега е нейно “сравнително предимство” на пазара в Западна Европа. Няма обаче гаранция, че то ще се запази поради отлив на аутсорсинг към Македония, Украйна и Беларус, тъй като те имат по-големи “предимства”. Ниското равнище на труда е една от предпоставките за увеличаване на износа, който през 2002 г. спрямо 2001 г. по данни на Асоциацията на износителите на облекло и текстил за Европейския съюз нарасна с 21, а за САЩ с 42%.

Фиг. 5. Средна заплата в текстилното производство

Източник. Федерация на независимите синдикати от леката промишленост в България. - Капитал, 31 януари – 6 февруари 2004, бр. 4.

Тенденциите на растежа в традиционни наши производства също потвърждават основателността на “българския парадокс” – уж има растеж, но той не носи оптимизъм, тъй като не резултира в благосъстояние, каквото се очакваше от прехода.

Фискална политика

Работещата стратегия за икономически растеж трябва да инвентаризира елементите на сега прилаганата данъчна политика, които потискат или са неутрални спрямо инвестиционната активност, за да бъдат обосновани поправки в пределния размер и диференциацията на данъчните ставки с оглед да се разшири данъчната основа и да се развие стимулиращата функция на корпоративните данъци, данъчният кредит при

ДДС и гратисните периоди за инвестираната част от печалбата. Необходимо е в ползрението на стратегията да попада не само справедливостта на данъчното облагане, но и неговата икономическа ефективност. Не може ли размерът на реалния бюджетен дефицит да се доближи до 2-2.5%, вместо котвата му да е нулевото равнище? Не е ли приложима кейнсианската концепция за дозираната инфлация – около 8-9% годишно, което би позволило безработицата да спадне на едноцифрено равнище. Това ще стимулира предприемаческа активност, ще доведе до увеличаване на доходите и разширяване на вътрешното търсене. Съображенията в тази посока биха могли да бъдат аргументирани и чрез сравняване на инфлацията през последните години с нейното равнище в 15-те страни от ЕС.

Излизането на траекторията на растеж, който ражда благосъстояние, изисква промяна на съотношението централизация и децентрализация на фиска. Самофинансирането на общините като фискален модел е способно да промени структурата на данъчното облагане и да засили инвестиционната насоченост на цялата фискална политика. Разходната страна на бюджета през последните няколко години показва, че бюджетната политика на правителствата се придържа стриктно към модела “в началото на мандата строги бюджетни рестрикции, а към края краткосрочното им разхлабване”. Макар че подобна политика е практикувана и в страни със зряла демокрация, тя не е подходяща за слабо развита икономика с незрели демократични институции. Такава фискална политика генерира “политически бизнес-цикъл” и убива дългосрочната инвестиционна насоченост на предприемаческата активност.

В теорията за пазарната икономика е спорен въпросът за необходимостта от данъчна полиция, която да гарантира събираемостта на данъчните задължения. Алтернатива на такава институция е ефективността на данъчната система, която по пазарен път да извежда икономиката на светло. От скритата икономика, която сега е около 30-32% спрямо БВП, повече от половината е резултат от данъчните рестрикции, обременяващи предприемачеството. Част от него остава на тъмно, за да оцелява, а не за да печели много.

Парична политика

Краткосрочната стратегия може да бъде ориентирана към дългосрочни цели - адаптация към пълноправното ни членство в ЕС, и още по-конкретно към еврозоната, и въвеждането на общата валута. В рамките на възможността да “правим” парична политика в условията на паричен съвет стратегията трябва да насочва към развитие на функциите на БНБ като автономна институция, но съпричастна към политиката на ускорен икономически растеж, т.е. да премести ударението от рестрикции към стимули на функцията спестяване - инвестиции. В своята история БНБ винаги

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

е била ангажирана с икономическото развитие на страната, а не само с паричното обръщение.

Направленията, в които може да се развива парична политика, стимулираща инвестиционната активност, в по-широк план са: операции на открития паричен пазар, подобряване на трансмисията между финансовия и реалния сектор на икономиката, управление на паричния оборот, въздействие с пазарни методи върху динамиката на лихвените проценти по депозитите с цел реалният лихвен процент и по безсрочните влогове да се превърне в положителна величина. Необходимо е съвместно с Министерството на финансите банката да управлява динамиката на външния дълг. В този пункт е най-малко подходящо политическото клише “финансова стабилизация”, т.е дългът да се обслужва “нормално”, като абсолютна величина да не расте или да “пълзи” спрямо БВП. Наложително е обслужването на дълга да става с нетни експортни приходи, а не с нови заеми.

Валутният резерв трябва да се управлява ефективно, както и да не се формира предимно чрез постъпления от приватизационни сделки, чуждестранни инвестиции и заеми от МВФ и СБ, а от нетен експорт. Няма особена полза от голям резерв, който да служи само като застрахователна полица пред официалните кредитори, ако не генерира инвестиционен растеж. Нужно е паричната политика да излезе от коловоза “макроикономическа финансова стабилизация”. Наличието на неизплатена, но заработена работна заплата, неизплатени субсидии на общините, колосална междуфирмена задлъжнялост, отрицателен реален лихвен процент по безсрочните депозити и висока лихва по кредитите за основни фондове, устойчив външен дълг, финансов колапс на здравеопазването, големи социални групи под прага на бедността (делът на живеещите под този праг през 2000 г е бил 35%) и нулева годишна инфлация не гарантират реално икономическо съдържание на тази категория.

МВФ договори с БНБ мерки за ограничаване на кредитната активност на търговските банки, която според ръководителя на последната мисия на Фонда г-н Фликеншфилд се дължи предимно на потребителските кредити, стимулиращи вноса на стоки. През 2003 г. дефицитът в търговския баланс достигна 8.7% от БВП, при заложен в макрорамката 5.4%. Договореностите предвиждат “незабавно” разширяване на базата, върху която се определят задължителните минимални резерви. В нея ще бъдат включени и депозитите със срок над две години, и репо-сделките. Мисията смята, че структурните реформи са не по-малко важни от макроикономическата стабилност, а те са силно подценени в икономическата политика. Тя констатира, че във вноса голям дял имат потребителските стоки и суровините, от които се произвеждат такива, както и че голяма част от инвестициите са насочени към нетъргуеми стоки - търговия с бързооборотни стоки, които не подпомагат експортната ориентация на икономиката.

Констатациите на мисията са точни и критиката на икономическата политика заради необвързването на финансовата стабилност със структурната реформа е основателна, но мерките, ограничаващи кредитната активност, ще ограничат и инвестиционната активност. Отношението кредити/БВП у нас е малко над 30%, докато за някои развити европейски страни то е над 90%. Изпълнителният директор на Евробанк прогнозира, че мерките на МВФ със сигурност “ще доведат до оскъпяване на кредитите на клиентите, но не и до намаляване на кредитирането”⁹.

Външнотърговска политика

Анализът на сравнителните данни за отвореността на българската икономика - внос и износ спрямо БВП, износ и внос на капитал, трансфери към страната от наши работници и специалисти и динамиката на търговския и платежния баланс след въвеждане на паричния съвет, свидетелства за неравновесие на отварянето - повече за внос, отколкото за износ. Такава външноикономическа политика, която стимулира предимно едностранното отваряне, задържа икономическия растеж. Динамиката на стоковата и географската структура на вноса и износа след 1997 г. показва ниска степен на стокова и висока степен на географска концентрация. Това лесно се доказва чрез измерване на конкурентоспособността на износа чрез промените в показателя “условия на търговия” под влияние на измененията в дяловете на стоковите групи и географските направления. Сравняването на индексите за вътрешноотрасловата търговия по стокови групи и страни показва, че за България той е на много ниско равнище. Стратегиата на външнотърговската политика може да работи успешно, ако съдържа оценка на сравнителните предимства, които губим и в кои производства има перспективи да формираме нови в средносрочен период, т.е. когато е хармонизирана със структурната и индустриалната политика.

Във връзка с това възниква необходимостта от анализ на митническата политика. Може ли да прилагаме “дозиран протекционизъм” - с какви средства да стимулираме износа и да защитаваме местното производство? Кои са причините за неефективността на политиката “експортна ориентация на всяка цена”? Как да бъде поощрявано импортозаместващото производство в отрасли, за които имаме ресурси, в състояние сме да формираме конкурентни предимства и да създаваме предпоставки за внос на инвестиционни стоки?

Институционално и регионално развитие

Ролята на държавата в икономиката не се свежда до поддържане на одържавен сектор в производството. През всички стадии на капиталистическото пазарно стопанство и в най-развитите икономики тя задава правилата на стопанските агенти и се грижи те да бъдат съблюдавани. В икономическата теория

⁹ Вж. Капитал, 2004, бр.15, с. 20-22.

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

понякога и сега превратно се тълкува концепцията на Адам Смит за “невидимата ръка”. Както се изразява Джоузеф Стиглиц, тя е “невидима, защото не съществува”. Пазарен фундаментализъм като концепция съществува, но никъде не се прилага институционално. Понятието институция не се побира в тесните рамки на административното му превъплъщение. Институционалното развитие е преди всичко нормативно-правно регулиране на собствеността, нейната защита и генетично кодираното в нея конкурентно поведение на стопанските агенти. Икономическият растеж в българските пазарни условия се нуждае императивно от строги правила на конкуренцията, без която нито пазарът, нито политическата демокрация могат да дават очакваните резултати.

Доказателство за институционална зрялост на растежа е отсъствието на регионални гета на недоразвитост в националната икономика. По време на плановата икономика градът по силата на административни правила изсмукваше ресурси от селото, центърът господстваше над периферията. Сега по “пазарен” път столицата и големите градове купуват евтино селскостопанската продукция и “продават” на провинцията скъпи комуникационни, транспортни, здравни и образователни услуги. Безработицата в София е около 4%, а в някои общини от Северозападния регион надминава 44%.

Въпреки приповдигнатата оценка за “функционираща пазарна икономика” стратегията за стабилен инвестиционен растеж трябва да анализира недостатъчната институционална зрялост, тревожното равнище на бедността и недоразвитостта на обезлюдяващи се поради липса на поминък общини. За целта е нужно да бъдат предложени конкретни стимули за структурни промени в най-бедстващите региони, както и политика на трайна заетост и социална интеграция на малцинствата.

Предприемаческа среда и пазарна култура

В тази част стратегията за стабилен и оптимистичен икономически растеж, който да изведе страната от порочния кръг на бедността, трябва да има концептуално-аналитичен характер, защото предприемаческата среда и пазарната култура не се създават императивно, а се натрупват еволюционно. Някои нейни елементи са част от народопсихологията, която се е формирала в продължение на столетия. В известна степен, по израза на Иван Хаджийски, те са кодирани в “бита и душевността на българина”.

В макрорамката на икономическото развитие у нас влиянието на предприемаческата култура не се дооценява. Време е да ѝ се отдаде заслуженото, като преоценим класическата концепция за база и надстройка през призмата на релацията *традиционно - съвременно*. Предприемаческата среда и пазарната култура са най-важният неикономически фактор, който директно влияе върху икономическото развитие. Той е концентриран израз на очакванията на стопанските агенти при вземането на предприемаческите решения на инвеститори, банкери, борсови играчи и застрахователни компании. Кейнсианството и маржиналистката теория за икономиката

реабилитираха значимостта на фактора “очаквания” при обяснението на такива категории като лихвен процент, валутен курс, текуща стойност на финансови активи. Рационалното икономическо мислене започва с категорията *оскъдност* на ресурсите и богатата, от което следва подреждането на приоритетите въз основа на пределните разходи, пределната полезност, алтернативната цена и т.н.

В народопсихологията на българина никога не са били вградени характеристиките на пазарните правила – индивидуализъм, капиталообразуване, иновационно поведение, каквито черти са възплътени в бита на германския народ и англосаксонския модел на пазарна икономика. В предприемаческото мислене на българина дълбоки корени са пуснали леснодостъпната печалба, аграрният манталитет, патернализъмът, колективизъмът, разточителната консумация, престижното потребление.¹⁰ Отчуждаването от държавата заради привързаността ѝ към “смазващата фискалност”, започнало още през средновековието, подсилено през османското робство и следосвобожденския период, се превръща в психология на българина, която намира проява в конформисткото мърморене против властта.¹¹ Но патернализъмът, егалитаризъмът и колективизъмът не генерират трудолюбие, мотивирано от стремежа към забогатяване, а грижа за оцеляване. На такава основа се развива и стремежът към затваряне в “икономиката на натуралното самозадоволяване”.

Кооперацията не е изобретение на социалистическите ТКЗС. През 1934 г. е имало 4.8 хил. кооперации с 836 742 членове, което показва, че капитализмът не е удовлетворявал българските търговци и производители. В началото на 80-те години “самозадоволяващите” се помощни стопанства произвеждаха 40% от месото, 28% от млякото, 55% от яйцата, 35% от зеленчуците, 36% от плодовете. През 1973 г. бяха създадени 540 хил. дка за лично ползване, а към промишлените предприятия бяха създадени 5300 помощни стопанства. Нито капитализмът, нито социализмът, нито сегашният преход към пазарна икономика можаха да подкопаят “домашната икономика”.¹²

Още в зората на капитализма в икономическата култура на българина се враждат две групи ценности, които са съхранили своя отпечатък и днес. Към първата се отнася зависимостта на страната от геополитическите интереси на Великите сили. Тя обяснява защо предпочитанията в обществото ни са русофилски, франкофонски, австро-унгарски, германски (сега американски). Към втората група се отнася влиянието на икономическата изостаналост след Освобождението, честите промени в законовата уредба на институциите, нагласите към уравниловка в равнището на живот, влиянието на традиционализма и “догонването” на развитите европейски страни, което по силата на обстоятелствата сега е в своя зенит.

¹⁰ Вж. Колев, Б. Икономическа култура. С., УИ “Стопанство”, 2002, с. 111 –125.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, с. 175.

“Българският парадокс” – икономически растеж, който не предизвиква оптимизъм

Изводът е, че предприемаческата култура в народопсихологията на голяма част от българските предприемачи не съответства на пазарните правила, които трябва да се спазват в ЕС. Едва ли е възможна илюзията, че евроатлантическата еуфория ще доведе до бързо и лесно възприемане на европейското мислене за пазарна икономика. Но защо да не допускаме и други критерии, непротиворечащи на англо-саксонските, в които може да се превъплъти “духът на капитализма”, възпят от Макс Вебер.

Стратегията в социалната политика трябва да бъде построена върху разбирането, че тя стои най-близо до реализацията на целта и чрез нея биха могли да се постигнат осезаеми резултати в решаването на първостепенните проблеми на нашето социално-икономическо развитие – безработица, обедняване, демографска криза, дезинтеграция на маргиналните слоеве. Все по-нетърпима става голямата диференциация между най-богатите и най-бедните слоеве от населението.

*

Внимателният анализ на “българския парадокс” върху надеждна методологическа основа води до заключението, че в него няма нищо “парадоксално”. Феноменът “има растеж, но няма оптимизъм” е обусловен от много фактори – икономически, исторически, социологически, психологически. Въпросът е кои са определящи.

В стопанската история на България е имало оптимизъм и при по-нисък икономически растеж, когато обаче дългосрочният му тренд е бил устойчив. Трудно е да се докаже решаващата роля на народопсихологията на българина, склонността му “да мърмори срещу властта”. Очакванията на стопанските агенти (производители и потребители) са в корелативна зависимост не само от текущото измерение на макроикономическите показатели, но и от минали периоди. Известни са концепцията на Фридман за перманентния доход и на Модилияни за жизнения цикъл на дохода. Но и едната, и другата категория се детерминират от миналия, текущия и бъдещия доход, т.е. при равни други условия от динамиката на дългосрочния икономически растеж.

През 15-те години на прехода растежът нито беше стабилен, нито имаше високи темпове. Дистанцията между равнището на бедните и богатите социални групи расте. Приблизително 40% от населението са под или близко до прага на бедността. България е на “почетно” разстояние от равнището на дохода на 15-те страни-членки на ЕС. В случая не интерпретираме причините за това състояние. Като измерение растежът не предизвиква оптимизъм нито като величина, нито като структура. Имат значение и преекспонираните очаквания от политическата форма на демокрацията.

20.IV.2004 г.